

5. Isayevych J. *Osvitniy rukh v Ukrayini XVII st.: skhidna tradytsiya i zakhidni vplyvy* [Educational movement in Ukraine XVII: Eastern tradition and Western influence] / J. Isayevych // *Kievan antiquity*. – 1995. – № 1. – P. 2-9.
6. Mykytas V. *Davn'oukrayins'ki studenty i profesory* [Of old students and professors] / V. Mykytas. – K.: Outline, 1994. – 288 p.
7. Podokshyn S. Corneal M. *Do dzherel vyshchoyi osvity* [The sources of higher education] / S.Podokshyn, M. Corneal // *From Vyshensky to Pans*. – K. 1972.
8. Samardak M. M. *Universytety yak faktor instytutuvannya zakhidnoyevropeys'koyi nauky* [Universities as a factor instytutuvannya Western Science] / M. M. Samardak, M. N. Kobylynska // *Bulletin Zhytomyr State University named after Ivan Franko*. – 2003. – Vol. 11. – P. 3–7.
9. Heyzyna I. *Osen' Srednevekov'ya* [Middle Ages Fall] / I. Heyzyna. – M.: Nauka, 1988. – 323 p.
10. Philip Schaff. *Vynyknennya i rozvytok universytetiv v Yevropi* [The emergence and development of universities in Europe] [Electronic resource] – Access: <http://www.forumeast.eu/ua/sektsii/obrazovanie/proiskhozhdenie-universitetov-filipp-shaff>.
11. Geuna A. *European universities: An interpretive history* / A. Geuna. – Limburg, 1996. – 56 p.
12. Hyde J. K. *Universities and Cities in Medieval Italy // The University and the City. From Medieval Origins to the Present* / ed. by T.Beuder. New York; Oxford: Oxford University Press, 1988. P. 13–21.

УДК 373.091.2:94(477.85)

ОЛЕНА ДЕМ'ЯНЧУК

demianchuk26@gmail.com

аспірант,

Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

ЗМІСТ І ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ГІМНАЗІЯХ БУКОВИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано навчальний процес в цісарсько-королівських гімназіях Буковинського краю в другій половині ХІХ ст. Розглянуто і показано вплив віденського уряду на зміст і форми організації навчального процесу в гімназіях Буковини в складі Австро-Угорської імперії. Розкрито особливості гімназійної освіти в гімназіях через її зміст, який відображений в навчальних планах, програмах, підручниках тощо, а також форми і методи організації навчального процесу. Вказано дві форми навчальної роботи – колективну та індивідуальну. Відзначимо, що традиційними методами навчання в гімназіях були наочні, словесні і робота з підручником. Здійснено аналіз навчальних програм державної гімназії в Чернівцях у зазначений період, завдяки чому висвітлено сутність і складові навчального процесу в гімназіях. Зроблено висновок, що основним завданням гімназій Буковини у ХІХ ст. було підготувати випускників з належним рівнем знань до вступу в університет.

Ключові слова: гімназія, середня освіта, навчальний процес, Буковина.

ЕЛЕНА ДЕМ'ЯНЧУК

аспірант,

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко
г. Житомир, ул. Большая Бердичевская, 40

СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ГИМНАЗИЯХ БУКОВИНЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА ХІХ ВЕКА)

Проанализирован учебный процесс в императорско-королевских гимназиях Буковинского края во второй половине ХІХ в. Определено влияние венского правительства на содержание и формы организации учебного процесса в гимназиях Буковины в составе Австро-Венгерской империи. Раскрыты особенности гимназического образования в гимназиях через содержание, которое отражено в учебных планах, программах, учебниках и т. д. а также формы и методы организации учебного процесса. Указано две формы учебной работы – коллективную и индивидуальную. Отметим, что традиционными методами обучения в гимназиях были наглядные, словесные и работа с учебником. Осуществлен анализ учебных программ государственной

гимназии в Черновцах в указанный период, благодаря чему освещены сущность и составляющие учебного процесса в гимназиях. Сделано вывод, что основной задачей гимназий Буковины в XIX в. было подготовить выпускников с должным уровнем знаний для поступления в университет.

Ключевые слова: гимназия, среднее образование, учебный процесс, Буковина.

OLENA DEMIANCHUK

postgraduate,
Zhytomyr Ivan Franko State University
Zhytomyr, Velyka Berdychivska, 40 Street

THE CONTENT AND FORMS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE GYMNASIA OF BUKOVYNA (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY)

The article is devoted to the educational process in the state gymnasia of Chernivtsi in the XIXth century. The author states that the development of secondary education in Bukovina began with the establishment of the first gymnasium in Chernivtsi in 1808. Attention is also paid to the educational content, forms and methods that were used by the Bukovinian teachers of the XIXth century. During this period Bukovinian region was under the rule of Austro-Hungarian Empire, that's why the author finds out the significant influence of the foreign government on the process of education of the state gymnasia. Thus, the teaching was carried out in accordance with the Austrian example. The author reveals the peculiarities of education in Bukovinian gymnasia of the XIXth century, through the content which had been reflected in the annual reports named as "Programms for the imperial-royal higher gymnasia", textbooks, etc. The main aspect of the research is the analysis of the forms and methods of the organization of the educational process in the gymnasia in Bukovina. Talking about the main forms of education, it was obvious that, collective and individual forms were the main in the process of teaching in the gymnasia in Chernivtsi. Comparing collective and individual forms of education in the secondary schools, the first was used more often by teachers than the second one. As for the traditional methods of teaching they were visual, verbal and work with textbooks. Due to the analysis of «Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina für das Schuljahr 1869, 1875, 1881, 1883, 1888-89» the author defines some peculiarities of the educational process in Bukovinian gymnasia. Bukovinian gymnasia as secondary schools attached great importance to their image and were also aimed at ensuring the full development of their pupils. In the XIXth century the imperial-royal higher gymnasia put several tasks in front of them, among which were bringing up pupils deep feelings of love for and loyalty towards their Motherland and preparing graduates for the university entrance with the appropriate level of knowledges.

Keywords: gymnasium, secondary education, the process of education, Bukovina.

У XIX ст. на території Буковини, яка входила до Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, домінували початкові школи, які не могли забезпечити достатній рівень знань населення регіону. Віденський уряд почав створювати середні заклади освіти – гімназії і реальні школи, закінчення яких дозволяло вступати в університет. Становлення гімназій в Буковинському краї починається в 1808 р. коли в Чернівцях було відкрито першу державну гімназію.

Гімназійну освіту в Буковині XIX ст. досліджували є І. Курляк, О. Пенішкевич, І. Петрюк та інші науковці, проте аналіз навчального процесу на прикладі окремих гімназій краю не було здійснено.

Метою статті є аналіз особливостей навчального процесу в гімназіях м. Чернівці в другій половині XIX ст. Розкриття змісту, форм і методів навчання в них.

Навчальні програми гімназій в Буковині складали згідно з австрійським зразком, не враховуючи потреб і особливостей населення регіону. У такій програмі визначався набір навчальних предметів (їх поділ на обов'язкові і факультативні; тижнева кількість годин, відведених на кожний навчальний предмет, а також структура поточного навчального року).

Державна гімназія, в якій навчання тривало 8 років, повинна була забезпечувати цілісний навчальний процес, визначаючи загальнокультурну, загальнонаукову і трудову підготовку учнів, а також виховувати любов до правлячої династії Габсбургів і рідного краю. Така підготовка здійснювалась шляхом вивчення обов'язкових предметів – мов, каліграфії, історії, географії і т. д. [5, с. 39–47]. Вивчаючи ці предмети, учні мали цілісне уявлення про світ, отримували знання про природу, суспільство, культуру, науку.

Навчальні предмети згідно з навчальною програмою державної (цісарсько-королівської) вищої гімназії м. Чернівці, було поділено на обов'язкові та додаткові (факультативні). Обов'язковими були релігія, мови латинська, грецька, німецька, румунська, українська, географія, історія, математика, фізика, філософська пропедевтика, природознавство. Під час навчального процесу (3–8 класи) більшу увагу приділяли латинській, німецькій і грецькій мовам, які вивчалися в середньому від 4 до 8 годин щотижня. Українська та румунська мови, природознавство (1–3, 5–6 класи) і філософська пропедевтика (7–8 класи) вивчалися по 2 години в тиждень [5, с. 39–47].

До факультативних предметів належали мови (не для носіїв – румунська, українська (з 1882–1883 н. р. [9, с. 4–42] відмінено), польська і французька, співи, креслення, стенографія, креслення, каліграфія, геометрія (введено з 1880–1881 н. р. [8, с. 50–52]). За деякі факультативні предмети (французька мова, креслення, стенографія) потрібно було платити, тому учні неохоче відвідували ці заняття, однак з 1874 р. вони стали безкоштовними. Склад груп учнів, які ходили на додаткові уроки, не регламентувався ніякими обмеженнями, отже, ці предмети могли вивчати учні різного віку, віросповідання тощо. Факультативний предмет обирали відповідно до своїх уподобань [5, с. 39–47].

За дидактичними вимогами сьогодення ефективним вважається вивчення 14–16 обов'язкових предметів по 2–4 години в тиждень. Натомість у 1868–1869 н. р. учні гімназії Чернівців вивчали різну кількість предметів (1–3 класи – 8 предметів; 3–6 класи – 9 предметів; 7–8 класи – 10 предметів) [5, с. 39–47]. На латинську мову виділялося 5–8 годин щотижня (кількість змінювалася відповідно до року навчання); а на грецьку мову, починаючи з 3 класу, – 4–5 годин [5, с. 39–47].

«Навчальна програма цісарсько-королівської вищої гімназії в Чернівцях Герцогства Буковини 1878 навчального року» представляє зміст організації вивчення різних дисциплін і цей документ («Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina für das Schuljahr 1878») відрізняється від нинішнього розуміння поняття «навчальна програма». Так, сучасні підручники з методики окреслюють навчальну програму як «нормативний документ, в якому окреслюється коло основних знань, умінь і навичок, що підлягають засвоєнню з кожного окремо взятого навчального предмета; також програма містить перелік тем матеріалу, що вивчається, рекомендації щодо кількості годин на кожну тему, розподіл тем за роками навчання та час, відведений на вивчення всього курсу» [1, с. 184]. Натомість навчальна програма гімназій австро-угорського періоду включала:

- виклад частини навчального матеріалу з певного предмета (наприклад, є навчальна програма 1874–1875 н. р. – «Про псевдокристали царства мінералів» Й. Войцеховського [6, с. 2]; а навчальна програма 1877–1878 н. р. – «Вклад в уроки фізики середніх шкіл» доктора філософії Оберманна [7, с. 2];

- основні шкільні відомості (склад вчителів гімназії, робоча навчальна програма та тематичний план; необхідні книги в навчальному процесі, навчальні посібники і підручники; опис подій, які відбулися в гімназії (хроніка закладу); матеріальне забезпечення учнів (виплата стипендій і грошової допомоги); випускний іспит; кількісний аналіз учнівського та педагогічного складу гімназії; прийом на навчання до 1 класу; кількісна класифікація учнів по класах) [6, с. 37–77].

Важливим є авторське написання річних звітів гімназії в Чернівцях, які створювалися згідно зі змінами в житті тогочасного суспільства. Авторами цих щорічників були директори гімназій (наприклад, річний звіт 1875 н. р. цісарсько-королівської вищої гімназії м. Чернівці написаний директором цієї гімназії Штефаном Вольфом [6]).

Розглянемо дві основні форми організації навчання в гімназіях Буковини в XIX ст.: колективну і індивідуальну. До колективної форми входили уроки (релігії, латинської мови, грецької мови, німецької мови, румунської мови, української мови, математики, фізики, географії, історії, пропедевтики філософії тощо), факультативи (додаткові уроки з таких предметів, як французька мова, співи тощо), до індивідуальної – самостійна робота (на уроках з різним інтервалом проведення) тощо. Вибір таких форм організації навчального процесу в буковинських гімназіях зумовлювався тодішніми завданнями освіти і виховання, рівнем підготовки і віковими особливостями учнів.

В гімназіях Чернівців діяла класно-урочна система навчання. Викладач працював з групою учнів (25–56 учнів в одному класі). За такої системи учнів поділяли на класи, а заняття (уроки) проводили за складеним розкладом із зазначеним часом (урок тривав одну годину). Тому учні, які навчалися в одному класі, вивчали один і той же матеріал, але з різним ступенем засвоєння – відповідно до своїх можливостей.

Класно-урочна форма організації навчання мала як позитивні наслідки, так і негативні (орієнтована на середнього учня, допускала необхідність залишати учнів на повторний навчальний рік, якщо вони не засвоїли пройдений навчальний матеріал).

Навчальний рік розпочинався 1 вересня і закінчувався 31 червня; тривалість навчального року була зумовлена виконанням навчальної програми; складовою навчально-виховного комплексу був урок; обов'язкове відвідування уроків; поділ навчального року на два семестри [7, с. 67–68].

За метою організації уроки поділялися на: уроки вивчення нового матеріалу; уроки контролю і корекції знань, умінь та навичок.

Структурними елементами уроку були: організаційна частина (привітання, перевірка підготовленості до уроку, виявлення відсутніх), метою якої було стимулювання учнів до праці; перевірка знань учнів (опитування вивченого матеріалу – усно або письмово); пояснення нового матеріалу; закріплення нового матеріалу; повідомлення домашнього завдання (не завжди).

На уроках в гімназії застосовувалися певні форми навчальної роботи учнів. Найбільш поширеною була індивідуальна робота, яка передбачала письмове виконання завдань (наприклад, на уроках з румунської мови в 2 класі учні виконували орфографічні вправи з метою вивчення правопису прикметників, числівників і займенників [10, с. 38]) за частотою проведення – кожного дня, тижня або кожні два тижні і т. д. Завдання для письмової роботи, яка проводилася періодично (наприклад, з німецької мови учні 1 класу виконували письмові завдання кожні два тижні) [7, с. 39], були адаптовані до навчального рівня (року навчання) учнів, а також слугували перевіркою отриманих і засвоєних знань.

Викладачі гімназії опрацьовували навчальний матеріал впродовж заняття, тому домашню роботу задавали надзвичайно рідко (наприклад, у 1 класі учні готували домашнє завдання тільки з латинської мови кожні два тижні в другому семестрі) [5, с. 39].

Структура групового заняття виглядала так: повторення пройденого матеріалу (наприклад, з румунської мови в 2 класі учні читали вірші і прозаїчні уривки з письмовим або усним роз'ясненням, які потім вивчали і виконували) [10, с. 38]; перевірка вивченого матеріалу (наприклад, учні 2 класу щотижня писали диктанти з німецької мови, а кожні два тижні – твір) [7, с. 40]; підготовка до письмової самостійної роботи (в 3 класі підготовка до такої роботи з грецької мови в першому семестрі проводилася щодня) [7, с. 40].

Метод навчання, як визначено в дидактиці, є діяльністю вчителя і учня, мета якої полягає в засвоєнні знань, набутті вмій і навичок, а також у вихованні учнів [1, с. 189]. Сучасна дидактика поділяє методи навчання на кілька класифікацій: традиційна (до неї відносять такі методи, як практичний, наочний, словесний, робота з книгою, відео-метод); за призначенням (до неї відносять такі методи, як набуття знань, формування умінь і навичок, використання знань, творча діяльність, закріплення, перевірка знань, умінь і навичок); за типом пізнавальної діяльності (до неї відносять такі методи, як пояснювально-ілюстративний або інформаційно-рецептивний, проблемний, дослідницький, евристичний або частинно-пошуковий, репродуктивний) [1, с. 190–195].

Серед методів навчання за особливостями пізнавальної діяльності учнів в гімназіях Чернівців традиційно використовувалися: пояснювально-ілюстративний метод, під час якого забезпечувалося сприйняття і запам'ятовування нової інформації (наприклад, в 1 класі на уроках румунської мови учні знайомилися з римо-католицькою орфографією); репродуктивний – учні виконували завдання за зразком з метою отримання знань (наприклад, в 1 класі з румунської мови учні виконували граматичні і орфографічні вправи на відмінювання іменників); інформаційно-повідомляючий метод викладання і виконавчий метод учіння – викладання навчального матеріалу без докладного пояснення і систематизації, який учні завчають напам'ять (наприклад, у 1 класі з румунської мови учні вивчали старослов'янський алфавіт) [7, с. 40].

Залежно від походження інформації реалізовувалися наступні методи навчання: словесний, наочний, практичний; згідно з метою – метод здобуття нових знань, метод формування вмій і навичок, метод застосування умінь на практиці, методи перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок.

До методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності належать словесні, наочні, практичні. Завдяки цим методам учні отримували нові і засвоювали набуті знання, а також формували уміння і навички. Серед словесних методів навчання у гімназіях використовували розповідь, роботу з підручниками і пояснення.

Робота з підручником тривала протягом восьми років навчання в гімназії. Наприклад, у 1 класі учні вчилися працювати з підручниками, хрестоматіями на уроках німецької мови (читання за навчальним підручником Ноумана і Гелена), румунської мови (читання за хрестоматією Пумнула), математики (вивчення арифметики і геометрії за навчальним підручником Мокніка), природознавства (вивчення хребетних і безхребетних тварин за підручником Покорного). Робота з підручником включала читання, виконання письмових лексико-граматичних вправ, а також вправ на математичні дії тощо.

Метод пояснення полягав у тому, що викладач словесно тлумачив поняття, слова, явища, терміни тощо. Його використовували перед вивченням нової теми (стимулювання) як виклад матеріалу (пояснення), для узагальнення знань з нової теми, підведення підсумків. Використовувався також інструктаж – чіткі вказівки щодо виконання різного типу завдань (перед самостійною письмовою роботою, під час неї і після її виконання).

Викладачі гімназій застосовували різні методи навчання, серед яких найбільш поширеними були практичні. Метою використання цих методів було насамперед поглиблення знань, формування умінь та навичок. До практичних методів навчання належали вправи та графічні роботи. Вправи поділялися відповідно на усні і письмові. Усні вправи учні виконували при вивченні німецької, латинської, румунської і української мов (читання, вивчення віршів і уривків, перекази тощо), географії, історії і природознавства (розповіді, переказ вивченого матеріалу), математики (повторення правил).

Вивчаючи латинську мову, німецьку, румунську та українську, учням пропонувалось виконання письмових лексико-граматичних вправ. Також на уроках математики учні виконували письмові вправи: арифметичні дії, малювання геометричних фігур. На уроках креслення від руки учні виконували графічні вправи – зображували лінії, фігури і т. д.

Іншою групою методів в гімназіях були методи контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності, які існували для оцінювання знань учнів, якості викладання. Перевірка та контроль проводилися в усній та письмовій формах. Метод усного опитування здійснювався на випускних іспитах після закінчення навчання в гімназіях – в кінці 8 класу. До іспиту учні готувалися заздалегідь (пропонувалось опрацювання тем, які входитимуть в програму іспиту). Письмовий контроль (іспит) проводили вчителі в кінці кожного навчального року, не винятком був і 8 клас.

Вимоги до іспиту були такими: обмежений час виконання завдань, правильність виконаних завдань. Успішно склавши цей іспит, учнів переводили до наступного класу, а випускникам видавали атестати зрілості, в протилежному разі – дозволяли перескладати або залишали ще на один рік. Зміст, форми і методи проведення іспиту визначалися в навчальних програмах цих гімназій. Наприклад, у 1877–1878 н. р. письмовий випускний іспит проводився 1–8 червня, який здали всі учні; усний – 16–20 червня [7, с. 59–61]. Темі письмового іспиту були попередньо надані учням для ознайомлення та підготовки: з німецької мови (твір-роздум), латинської мови (цитування Цицерона, виконання вправ), математики (виконання задач, питання з геометрії тощо), грецької мови (цитування Геродота тощо) [7, с. 59–61].

Ефективність засвоєння навчального процесу певною мірою залежала від обраних викладачем навчальних засобів, серед яких були: таблиці, роздатковий матеріал тощо.

Необхідно відзначити форму контролю навчальних досягнень гімназистів, які, по-перше, залежали від учнів, а по-друге – від вчителя і способу викладання. Серед таких форм контролю були попередній, поточний і підсумковий.

Попередній контроль викладачі проводили на вступних іспитах до гімназії. Цей іспит давав змогу виявити готовність учнів до навчання в гімназії певного типу.

Наступним був поточний контроль, який здійснювали викладачі майже на кожному уроці шляхом опитування вивченого матеріалу або проводили письмову роботу з певним інтервалом часу (наприклад, у 1877–1878 н. р. першокласники писали роботу з латинської мови кожного тижня [7, с. 39]). Згідно з отриманими результатами викладач аналізував рівень засвоєння вивченої теми учнями.

Останній – підсумковий або заключний контроль – забезпечувався під час проведення іспитів (випускних і тих, які надавали право переведення до наступного класу).

Державні гімназії Чернівців, як загальноосвітні навчальні заклади, великого значення надавали престижу, а також мали на меті забезпечити різнобічний розвиток своїх учнів. Цьому сприяло комплексне застосування форм і методів навчання в гімназіях.

Підсумовуючи, відзначимо, що гімназії в Буковині слугували проміжною ланкою між початковою і вищою освітою. Основними формами організації навчання у гімназіях були колективна та індивідуальна, однак перша була більш поширеною порівняно з другою. Серед традиційних методів навчання найчастіше використовувалися наочні, словесні і роботу з підручником.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі навчальних підручників з окремо взятого навчального предмета (наприклад, математики) в цісарсько-королівських гімназіях м. Чернівці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайченко І. В. Педагогіка: підручник. – 3-тє вид. перероб. та доп. / І. В. Зайченко. – К.: Ліра-К, 2016. – 608 с.
2. Курляк І. Є. Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / І. Є. Курляк. – К., 2000. – 29 с.
3. Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.): Монографія / О. І. Пенішкевич. – Чернівці: Рута, 2002. – 520 с.
4. Петрюк І. М. Становлення і розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / І. М. Петрюк. – Чернівці, 1998. – 20 с.
5. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina für das Schuljahr 1869 / St. Wolf. – Czernowitz: Buchdruckerei des Rudolf Eckhardt, 1869. – 75 s.
6. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1875 / St. Wolf. – Czernowitz: Druck von Rudolf Eckhardt, 1875. – 67 s.
7. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1878 / St. Wolf. – Czernowitz: Druck von Rudolf Eckhardt, 1878. – 77 s.
8. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1881 / St. Wolf. – Czernowitz: Druck von Rudolf Eckhardt, 1881. – 89 s.
9. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1883 / St. Wolf. – Czernowitz: Druck von Rudolf Eckharde, 1883. – 75 s.
10. Würfl Chr. Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina am Schlusse des Schuljahres 1888/89 / Chr. Würfl. – Czernowitz: R Eckhardt'sche Buchdruckerei, 1889. – 81 s.

REFERENCES

1. Zaichenko I. V. *Pedagogika* [Pedagogics]: pidruchnyk. – 3-tie vyd. pererob. ta dop. / I. V. Zajchenko. K.: Vydavnytstvo Lira-K, 2016. 608 s.
2. Kurliak I. Ye. *Rozvytok klasychnoi osvity na zahidnoukrainskykh zemliakh (XIX – persha polovyna XX stolittia)* [The development of classical education in the Western Ukrainian lands (XIX – the first half of the XX century)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. ped. nauk: spets. 13.00.01 «Zagalna pedagogika ta istoriia pedagogiky» / I. Ye. Kurliak. K., 2000. 29 s.
3. Penishkevych O. I. *Rozvytok ukrainskogo shkilnytstva na Bukovyni (XVIII – pochatok XX st.)* [The development of the Ukrainian education in Bukovyna (XVIII – early XX c.)]: Monografiia / O. I. Penishkevych. Chernivtsi: Ruta, 2002. 520 s.
4. Petriuk I. M. *Stanovlennia i rozvytok zagalnoi serednoi osvity na Bukovyni (kinets XVIII – pochatok XX st.)* [The formation and development of general secondary education in Bukovyna (late XVIII – early XX c.)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.01 «Zagalna pedagogika ta istoriia pedagogiky» / I. M. Petriuk. Chernivtsi, 1998. 20 s.
5. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina für das Schuljahr 1869 / St. Wolf. Czernowitz: Buchdruckerei des Rudolf Eckhardt, 1869. 75 s.
6. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1875 / St. Wolf. Czernowitz: Druck von Rudolf Eckhardt, 1875. 67 s.
7. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1878 / St. Wolf. Czernowitz: Druck von Rudolf Eckhardt, 1878. 77 s.
8. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1881 / St. Wolf. Czernowitz: Druck von Rudolf Eckhardt, 1881. 89 s.
9. Wolf St. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogtum Bukowina für das Schuljahr 1883 / St. Wolf. Czernowitz: Druck von Rudolf Eckharde, 1883. 75 s.
10. Würfl Chr. Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina am Schlusse des Schuljahres 1888/89 / Chr. Würfl. Czernowitz: R Eckhardt'sche Buchdruckerei, 1889. 81 s.